



فهرست نویسی پیش از انتشار

- سرشناسه : تهماسبی، ارشد، ۱۳۳۶ - .
- عنوان و نام پدیدآور : چگونگی موسیقی ایران: کندوکاوی در گونه‌های موسیقی / نگارش و گزینش ارشد تهماسبی.
- مشخصات نشر : تهران: ماهور، ۱۴۰۰.
- مشخصات ظاهری : ۴۸۸ ص.: پارتیسیون.
- شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۷۲-۹۱-۳
- وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
- یادداشت : کتاب‌نامه: ص. [۴۷۸] - ۴۸۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.
- موضوع : موسیقی -- ایران -- تاریخ و نقد
- موضوع : Music -- Iran -- History and criticism
- رده‌بندی کنگره : ML ۳۴۴
- رده‌بندی دیویی : ۷۸۰/۹۵۵
- شماره‌ی کتابشناسی ملی : ۸۴۴۴۰۵۷
-

چگونگی موسیقی ایران

کندوکاوی در گونه‌های موسیقی

نگارش و گزینش

ارشاد تهماسبی



مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهر

تهران ۱۴۰۰



مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور

تهران، خیابان حقوقی، شماره‌ی ۴۲، طبقه‌ی همکف

کدپستی ۱۶۱۱۹۷۵۵۱۶

تلفن: ۷۷۵۰۲۴۰۰ فکس: ۷۷۵۰۶۵۵۳

www.mahoor.com info@mahoor.com

چگونگی موسیقی ایران

کندوکاوی در گونه‌های موسیقی

نگارش و گزینش

ارشد تهماسبی

تصویرگری جلد: ملیحه محسنی

صفحه‌آرایی: پویا دارابی

چاپ اول: ۱۴۰۰

تعداد: ۱۰۰۰ جلد

لیتوگرافی: باران

چاپ: پژمان

صحافی: معین

© حق چاپ محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۷۷۲-۹۱-۳ ISBN: 978-964-8772-91-3

فهرست

مقدمه	۱۱
فصل اول:	۱۳
نخستین هنرورزی‌های انسان	۱۳
موسیقی مذهبی	۱۶
موسیقی غیر مذهبی	۱۷
موسیقی هخامنشیان	۱۹
موسیقی اشکانیان	۲۰
موسیقی ساسانیان	۲۱
گونه‌های موسیقی پیش از اسلام	۲۹
موسیقی پس از اسلام	۲۹
در حاشیه (نابینایان و موسیقی)	۳۱
ادامه متن (موسیقی پس از اسلام)	۳۲
گونه‌های موسیقی پیش از قرن هفتم	۳۵
گونه‌های موسیقی پس از قرن هفتم	۴۰
نشید عرب	۴۱
بسیط	۴۱
نوبت مرتب	۴۲
مستزاد	۴۲
کل الضروب	۴۳
کل النغم	۴۳

۴۳	ضربین
۴۴	کل الضروب و کل النغم
۴۴	عمل
۴۴	نقش
۴۴	صوت
۴۴	هوایی
۴۵	پیشرو
۴۵	مرصع
۴۶	موسیقی دستگاهی
۴۹	در حاشیه (نخستین مفسران موسیقی دستگاهی)
۵۱	پی‌نوشت‌های فصل اول

۵۵	فصل دوم:
۵۵	آواز، مهم‌ترین گونه موسیقی امروزی
۵۸	آواز آوازی و سازیک
۶۶	در حاشیه (مناسب‌خوانی و مناسب‌نوازی)
۷۳	ادامه متن (آواز آوازی و سازیک)
۷۴	آواز بداهه و غیر بداهه
۷۴	پیش‌درآمد
۷۵	موسیقی برنامه‌ای
۸۵	شکل‌گیری پیش‌درآمد
۸۹	ساختار کلی پیش‌درآمد
۹۲	میزان و ضرب‌آهنگ در پیش‌درآمد
۹۴	در حاشیه (درباره راست‌پنج‌گاه)
۱۰۰	ادامه متن (میزان و ضرب‌آهنگ در پیش‌درآمد)
۱۰۳	عاقبت پیش‌درآمد
۱۰۵	سرود، مارش
۱۲۲	در حاشیه (سرود و سیاست)
۱۲۲	اشعار چندبندی در سرود
۱۲۲	سرودهای دهه پنجاه
۱۲۷	والس

۱۳۲	 دانس، تانگو، پولکا
۱۳۵	 در حاشیه (پولکای درویش‌خان)
۱۳۷	 رومی، شرقی
۱۳۹	 اُپرت
۱۴۴	 در حاشیه (صبا و بیابان شام و تصنیف «بوی تریاک»)
۱۴۵	 ادامهٔ متن (اُپرت)
۱۴۵	 پانتومیم
۱۴۸	 رنگِ قدیم
۱۴۹	 در حاشیه (سخنرانی محمدتقی فلسفی در مجلس یادبود عبدالحسین شهنازی)
۱۵۰	 ادامهٔ متن (رنگِ قدیم)
۱۵۴	 سرعت و زمان‌بریِ رنگ‌های ردیف
۱۵۵	 رنگِ جدید
۱۶۲	 ساختار کلیِ رنگِ جدید
۱۶۴	 پی‌نوشت‌های فصل دوم

فصل سوم: ۱۷۷

۱۷۷	 تصنیف
۱۸۱	 تصنیف مردمی
۱۸۵	 در حاشیه (برداشتی نادرست دربارهٔ گوشه‌های سازیک)
۱۸۸	 تصنیف مذهبی (نوحه)
۱۹۲	 تصنیف تغزلی
۱۹۴	 کلام تصنیف
۲۰۷	 موسیقیِ تصنیف
۲۰۹	 زمان‌بریِ تصنیف
۲۱۱	 گردش آهنگ در تصنیف
۲۱۱	 پیش‌آیند و پس‌آیند
۲۱۳	 رباعیِ موسیقایی
۲۲۳	 تحریر در تصنیف
۲۲۵	 موقعیت اولین نتِ میزان در تصنیف
۲۲۵	 دامنهٔ صوتی تصنیف‌ها
۲۲۶	 نبودِ فواصل گسسته در تصنیف

۲۲۹	پرش مضاعف در ابتدای تصنیف
۲۳۰	نبودِ مقام‌های پرده‌شکن در تصنیف
۲۳۰	در حاشیه (دربارهٔ تصنیف «رحم ای خدای دادگر»)
۲۳۲	ادامهٔ متن (نبودِ مقام‌های پرده‌شکن در تصنیف)
۲۳۵	تصنیف‌های علی‌اکبر شیدا
۲۵۱	تصنیف‌های عارف قزوینی
۲۵۶	در حاشیه (دربارهٔ تصنیف «چرا دُگمت پنبه‌ای نیست»)
۲۵۸	ادامهٔ متن (تصنیف‌های عارف قزوینی)
۲۶۸	در حاشیه (دربارهٔ «عارف‌نامهٔ ایرج میرزا»)
۲۷۱	تصنیف‌های معاصران شیدا
۲۷۸	در حاشیه (تصنیف‌سازان زن)
۲۸۲	تصنیف‌های معاصران عارف قزوینی
۲۹۰	کارِ عمل
۲۹۲	تصنیف‌های محمدعلی امیرجاهد
۲۹۲	در حاشیه (موسیقی علمی و غیر علمی)
۲۹۴	ادامهٔ متن (تصنیف‌های محمدعلی امیرجاهد)
۲۹۸	در حاشیه (خواننده، خوانندهٔ موسیقی‌دان)
۳۰۲	تصنیف‌های جواد بدیع‌زاده، انقراض خنیاگری
۳۰۳	در حاشیه (دربارهٔ «ماه»)
۳۰۴	ادامهٔ متن (تصنیف‌های جواد بدیع‌زاده، انقراض خنیاگری)
۳۰۷	در حاشیه (لذت‌بردن از موسیقی)
۳۰۹	تصنیف‌های علی‌نقی وزیری
۳۱۱	در حاشیه (موقعیت اجتماعی موسیقی‌دانان دورهٔ قاجار)
۳۱۵	ادامهٔ متن (تصنیف‌های علی‌نقی وزیری)
۳۱۸	مقدمهٔ تصنیف
۳۲۳	پایان سلطهٔ تارنوازان
۳۳۷	در حاشیه (چگونگی برخورد با موسیقی «همه‌پسند»)
۳۳۹	ادامهٔ متن (پایان سلطهٔ تارنوازان)
۳۴۶	تصنیف ملی
۳۴۷	در حاشیه (عقب‌ماندگی موسیقی ایران)
۳۴۹	ادامهٔ متن (تصنیف ملی)

۳۴۹	 ترانهٔ مرا ببوس
۳۵۱	 ترانهٔ زهره
۳۵۲	 اقتباس و الهام
۳۵۵	 در حاشیه (اهمیت ثبت آثار و خاطره‌نویسی)
۳۵۷	 ادامهٔ متن (اقتباس و الهام)
۳۵۸	 فرق ترانه و تصنیف
۳۶۱	 در حاشیه (سرانجام زندگی آهنگ‌سازان تأثیرگذار)
۳۶۶	 ادامهٔ متن (فرق ترانه و تصنیف)
۳۶۷	 تصنیف‌های فرامرز پایور و محمدرضا لطفی
۳۷۶	 تصنیف‌های پس از انقلاب؛ پایان سلطهٔ ویولن‌نوازان و ترانه‌سرایان
۳۷۶	 در حاشیه (رواج سه‌تارنوازی)
۳۷۸	 ادامهٔ متن (تصنیف‌های پس از انقلاب)
۳۷۹	 تصنیف‌های لنگ
۳۸۲	 تصنیف‌سازی روی شعر نو
۳۸۷	 پی‌نوشت‌های فصل سوم

فصل چهارم: ۴۰۵

۴۰۵	 چهارمضرب قدیم (چهارمضربِ ردیفی)
۴۱۰	 چهارمضرب جدید (چهارمضربِ غیر ردیفی)
۴۱۷	 چهارمضرب در قالب‌های نامتعارف
۴۱۸	 ضربیِ آوازیك
۴۱۹	 در حاشیه (عبدالله دوامی و آموزش تصنیف!)
۴۱۹	 ادامهٔ متن (ضربیِ آوازیك)
۴۲۱	 ضربیِ سازیک
۴۲۴	 در حاشیه (دربارهٔ «نغمه»)
۴۲۴	 ادامهٔ متن (ضربیِ سازیک)
۴۲۸	 در حاشیه (کیفیت سازوآواز؛ مرکب‌خوانی و مرکب‌نوازی)
۴۳۱	 ادامهٔ متن (ضربیِ سازیک)
۴۳۴	 در حاشیه («استاد» در موسیقی)
۴۳۵	 ادامهٔ متن (ضربیِ سازیک)
۴۳۸	 قطعه

۴۴۰	 در حاشیه (استاد مجازی؛ سبک نوازندگی)
۴۴۴	 ادامهٔ متن (قطعه)
۴۴۷	 در حاشیه (سنت نام‌گذاری بر آهنگ‌ها)
۴۵۰	 ادامهٔ متن (قطعه)
۴۵۴	 در حاشیه (شوخی طبعی صبا؛ نقد موسیقی)
۴۶۴	 ادامهٔ متن (قطعه)
۴۷۴	 پی‌نوشت‌های فصل چهارم
۴۷۸	 کتاب‌نامه

پیشکش به محمد موسوی،

که توانمندی و پشتکار ذاتی‌اش را،

در این دهه‌های پُر تلاطم،

صرف نشر آثار موسیقی کرده است.

مقدمه

متن اصلی این کتاب به بررسی و تبیین «گونه»‌های مورد استفاده در موسیقی ایران اختصاص دارد ولی در حاشیه، به موضوعات دیگری مثل موقعیت موسیقی در جامعه، دیدگاه‌های اندیشمندان و اهل موسیقی، شیوه برخورد مردمان و حاکمیت‌ها با موسیقی، بعضی اصطلاحات و مفاهیم موسیقی و ... نیز پرداخته شده است. گاهی هم خاطراتی از اهل موسیقی بازگویی شده‌اند که البته اینها هم مرتبط با «چگونگی» موسیقی و احوال دست‌اندرکاران آن هستند بنابراین عنوان چندمنظوره «چگونگی موسیقی ایران» می‌تواند، به‌طور کلی، با همه مطالب مطرح‌شده در این کتاب متناسب باشد.

تا کنون کسی به‌طور جدی به این موضوع، یعنی بررسی گونه‌ها و انواع موسیقی ایران، نپرداخته است. باین‌حال در این باره سهم زنده‌یاد محمد بهارلو را، که بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۳۹ جزوه‌هایی درباره پیش‌درآمد، رنگ، چهارمضراب، تصنیف و ضربی منتشر کرد، نباید از یاد برد. او در این جزوات مطالب مختصری درباره گونه‌های یادشده بیان کرده و برای هریک از آنها تعدادی از آهنگ‌های خود را به‌عنوان نمونه آورده است. مجموعه کتاب‌های او در سال ۱۳۹۷ به‌وسیله انتشارات سوره مهر، با عنوان گنجینه فرم‌های موسیقی ایران، در یک جلد بازنشر شده‌اند.

همه گونه‌های معرفی‌شده در این کتاب را نمی‌توان گونه‌های خاص موسیقی ایران دانست. باین‌حال چون بعضی آهنگ‌سازان، از دوره مشروطیت به بعد، آثاری را در این قالب‌ها ساخته، یا اجرا کرده‌اند ناگزیر از توضیح اینها هم بوده‌ایم چراکه همه این آهنگ‌ها در کتاب‌های آموزشی و مجموعه آثار هنرمندان، تحت همین عناوین، مثلاً پولکا، مارش و ... آمده‌اند و پیش‌روی هنرجویان موسیقی قرار گرفته‌اند و به همین علت پرداختن به آنها ضروری می‌نماید.

در اینجا تنها به معرفی گونه‌هایی پرداخته‌ایم که مورد استفاده آهنگ‌سازان مشهور «ایرانی‌نواز» موسیقی دستگاهی، مثل درویش‌خان و علی‌نقی و زبیری و علی‌اکبر شهنازی و فرامرزی پایور و ... بوده‌اند و براین اساس، بررسی قالب‌هایی که در آثار آهنگ‌سازی چون پرویز محمود و حسین دهلوی و احمد پژمان و ... به کار گرفته شده‌اند — مثل سمفنی، سوئیت و ... — در دستور کار نبوده است.

به‌طور کلی پرداختن به هر موضوع پژوهشی بدون اتکا به تحقیقات و تجارب و نوشته‌های دیگران ممکن نیست؛ به‌خصوص دربارهٔ چنین موضوعی. بنابراین من هم در تنظیم این مطالب، سخت متکی و متوسل به آثار دیگران بوده‌ام؛ هر اثری. از کتاب و رساله و مقاله گرفته تا سخنرانی و روایت و اجرا و هر چیزی از این دست؛ و اگر چیز دندان‌گیری در این کتاب هست، دست‌مریزادش باید نصیب تاریخ‌نگاران و فرهنگ‌دوستان و موسیقی‌شناسان و دلسوزان پاک‌باخته‌ای شود که پیش‌تر، در ورطهٔ این بازارِ همواره بی‌رونقِ کم‌مشتتری دست‌وپایی زده‌اند.

ارشد تهماسبی

تابستان ۱۴۰۰